

ΤΟ «ΨΕΥΔΕΠΙΓΡΑΦΟ» ΤΩΝ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ: ΣΚΕΨΕΙΣ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΚΑΙ ΤΗΣ 10^{ΗΣ} ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΤΟΝ ΘΕΟΛΟΓΟ

Δεσπότης Σωτήριος^{1*}, Μαρινοπούλου Αργυρώ²

¹Καθηγητής,
Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

²Υποψήφια Διδάκτωρ,
Τμήμα Κοινωνικής Θεολογίας και Θρησκευολογίας,
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη:

Στην παρούσα μελέτη προσεγγίζουμε την πολυδιάστατη προσωπικότητα του Ψευδο-Διονυσίου Αρεοπαγίτη (5^{ος}-6^{ος} αι.). Η μελέτη μας αρθρώνεται σε δύο επιμέρους θεματικές ενότητες, διά των οποίων πρώτον, διατυπώνεται το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται τα Αρεοπαγίτικα συγγράμματα. Δεύτερον, θα καταδείξουμε αυτό το οποίο επιτυγχάνεται μέσω της ψευδωνυμίας του, εστιάζοντας τόσο στο ιδιαίτερο όνομα που χρησιμοποιεί, όσο και στην 10η και τελευταία Επιστολή του προς τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Ειδικά σε μία εποχή κατά την οποία επικρατεί η έξαρση της αποκαλυπτικής σκέψης, ως απάντηση στην αυταρχική αυτοκρατορική εξουσία, διαπιστώνουμε πως ο άγνωστος συγγραφέας επιτυγχάνει το *Corpus* των γραπτών του να επηρεάσει τη θεολογική διάνοηση, "εκμεταλλεόμενος" τη δυναμική μεγάλων ονομάτων τού Χριστιανισμού, διατηρώντας ταυτόχρονα την ανωνυμία του, μέχρι και σήμερα.

Article info:

Received: March 5, 2023

Corrected: May 11, 2023

Accepted: July 1, 2023

Λέξεις Κλειδιά:

ΨΕΥΔΟ-ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ,
ΨΕΥΔΩΝΥΜΙΑ,
10^Η ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΗ ΙΩΑΝΝΗ,
ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ,
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πιο γνωστές συνεισφορές του Ψευδο-Διονυσίου Αρεοπαγίτη (5^{ος}-6^{ος} αι.) στην χριστιανική σκέψη αποτελούν η σαφής διατύπωση και εφαρμογή της καταφατικής και αποφατικής θεολογίας, καθώς και η ιεραρχική διάταξη του σύμπαντος, η οποία παρέιχε στους αναγνώστες του, τα ονόματα και τη σειρά των εννέα βαθμίδων των αγγέλων.¹

¹ La Porta 2013, 270.

Η επίδρασή του όμως, ιδιαίτερα στον ανατολικό Χριστιανισμό, εντοπίζεται και στην ερμηνευτική μεθοδολογία των Γραφών και της Λειτουργίας, η οποία είναι "αναγωγική". Πρόκειται για ερμηνευτικές στρατηγικές προκειμένου η ψυχή του αναγνώστη να αναχθεί από τα φυσικά σύμβολα των βιβλικών κειμένων και της λειτουργικής δραστηριότητας, στις άυλες και νοητικές θεϊκές πραγματικότητες. Αυτή η μέθοδος δεν ήταν πρωτότυπη, διότι επωφελήθηκε από τη γνώση προγενέστερων ερμηνευτών, όπως του Ωριγένη. Η ικανότητά του όμως, να την παρουσιάζει με συστηματικό και συνεκτικό τρόπο, ήταν πρωτοποριακή.²

Τα αρεοπαγίτικα κείμενα εμφανίζονται στην Ε΄ Οικουμενική Σύνοδο της Κωνσταντινούπολης (553 μ.Χ.) με αρνητικό πρόσημο και περιλαμβάνουν τέσσερις θεολογικές πραγματείες και δέκα επιστολές, οι οποίες απευθύνονται σε πρόσωπα, τα οποία ανήκουν στην αρχαία αποστολική εποχή. Τα σωζόμενα συγγράμματα σήμερα είναι τα εξής: α) Περί θείων Όνομάτων, β) Περί της ουρανίου ιεραρχίας γ) Περί εκκλησιαστικής ιεραρχίας δ) Περί μυστικής Θεολογίας και ε) Επιστολές: 1^η-4^η προς Γάιο, 5^η προς Δωρόθεο, 6^η προς Σωσίπατρο, 7^η προς Πολύκαρπο, 8^η προς Δημόφιλο, 9^η προς Τίτον, και 10^η προς τον Ευαγγελιστή Ιωάννη. Λόγω των ονομάτων των παραληπτών των παραπάνω επιστολών και των μαρτυριών του συγγραφέα μέσα στα συγγράμματά του, επικράτησε η άποψη ότι το πρόσωπο αυτό ταυτίζεται με τον Διονύσιο στις Πράξεις των Αποστόλων (17, 34).³

Παρόλο που το Corpus των γραπτών του δεν έχει συνδεθεί μέχρι τώρα πειστικά με κάποια συγκεκριμένη ιστορική προσωπικότητα, εν τούτοις πίσω από τη σκόπιμη ψευδωνυμία του, απευθύνεται σε κοινότητες συγκεκριμένης περιόδου, επιτελώντας τον ιδιαίτερο και συγκεκριμένο σκοπό του. Η λογοτεχνική αριστοτεχνία του Ψευδο-Διονυσίου παρουσιάζει μια ιδιότυπη, αλλά συνεκτική σύνθεση της νεοπλατωνικής μεταφυσικής, της βιβλικής και λειτουργικής ερμηνείας.⁴ Ο Ψευδο-Διονύσιος χρησιμοποιεί επεξηγηματικά το πλαίσιο και την ορολογία της νεοπλατωνικής έμπνευσης και επιτυγχάνει παρόμοιο αποτέλεσμα με αυτό που οι Καππαδόκες Πατέρες είχαν επιτύχει, χρησιμοποιώντας τους όρους της ελληνικής φιλοσοφίας. Το νεοπλατωνικό μοντέλο λοιπόν, έγινε ο τρόπος και το μέσον έκφρασής του, καθώς αυτό ήταν που επικρατούσε στην δική του εποχή και λειτουργούσε ως ένας κατανοητός κώδικας επικοινωνίας με τους αναγνώστες του.⁵

Ιστορικό πλαίσιο συγγραφής των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων

Ο Ιουστινιανός (482-565 μ.Χ.) επιδίωξε τη θρησκευτική ενότητα στην Αυτοκρατορία του και για τους γειτονικούς του λαούς την ένταξή τους στον Χριστιανισμό. Συνεπώς, η εκκλησιαστική πολιτική του περιλάμβανε την ενσωμάτωση στην Χριστιανική Πίστη των εθνικών, των Ιουδαίων και των αιρετικών, ασκώντας τους ταυτόχρονα, οικονομικές και διοικητικές πιέσεις. Στο ίδιο πλαίσιο ξεκίνησαν διωγμοί εναντίον

2 Βλ. Rorem 1985, 131-151.

3 Patrologia Graeca, τ. 3^{ος}, εκ της Α΄ Γενικής Εισαγωγής, 10.

4 Βλ. Rorem 1984.

5 Chitziou 2008, 501.

των Μοντανιστών και των Μανιχαίων, καθώς και των Αρειανών, ώστε αναγκαστικά να προσέλθουν στην Ορθοδοξία. Η πολιτική του αυτή ειδικά προς τους Μονοφυσίτες ήταν ασυνεπής, καθώς, ενώ από τη μία εξαπέλυε διωγμούς, από την άλλη προσπαθούσε να δημιουργήσει δεσμούς, όταν αυτό συνέφερε τις αυτοκρατορικές σκοπιμότητες, ώστε να μην διαταράσσονται οι ισορροπίες στις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να διαρρηγνύει τις σχέσεις της Αυτοκρατορίας με τον προκαθήμενο της Εκκλησίας της Ρώμης.⁶

Ο Ιουστινιανός, προβάλλοντας ως μόνη αλήθεια τον Χριστιανισμό, έκλεισε το 529 μ.Χ. τις Σχολές ρητορικής και της φιλοσοφίας των Αθηνών, οι οποίες αρνούνταν να συμπεριλάβουν στα μαθήματά τους χριστιανικά κείμενα. Ο βυζαντινός αυτοκρατορικός θεσμός πέρα την πίεση την οποία ασκούσε, παρουσιαζόταν ως ο εγγυητής της τάξης στην Αυτοκρατορία, ο ενεργός παράγοντας για τη δημιουργία μιας γνήσιας ιδεολογίας της κυριαρχίας και ως εξουσιαστής του λαού, ο οποίος έρχεται ως "από Θεού" να προσφέρει την ευημερία. Αν σε μία χριστιανική κοινωνία ο αυτοκρατορικός θεσμός έπρεπε να εδραιώσει την εξουσία του ως «υπόσταση» της θείας μοναρχίας, αυτό σήμαινε οπωσδήποτε υποταγή στην Εκκλησία. Όλα όσα περιέβαλλαν τον αυτοκράτορα, ακόμη και τα ρούχα του, έπρεπε να φανερώνουν ότι πρόκειται για το πρόσωπο, το οποίο αντιπροσωπεύει τη δύναμη του Θεού στη γη. Δεν μπορούσε να υπάρξει τίποτα πέρα από ένα χριστιανικό κράτος, έναν Χριστιανό αυτοκράτορα και μία μόνο επίγεια εξουσία.⁷ Όλα αυτά ήταν αντανakλάσεις του γεγονότος ότι ο αυτοκράτορας ήταν "η εικόνα του Θεού", ο μεσολαβητής μεταξύ ουρανού και γης.

Τα ανωτέρω, όμως, καθώς και οι κατακτητικοί πόλεμοι του Ιουστινιανού, σε συνδυασμό με τους καταστρεπτικούς λοιμούς και σεισμούς κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, τον μετέτρεψαν σε κάποιους κύκλους όχι σε «κεχρισμένο» - «Χριστό», αλλά σε «Αντίχριστο».⁸

Σημειώνουμε σε προηγούμενη δημοσίευση:⁹ «Το έτος 492/508 ή μάλλον το 526/533 μ.Χ. (αφού άλλοι μετρούσαν από την Ύψωση του Κυρίου) συμπληρώθηκαν 6.000 έτη από κτίσεως κόσμου. Ήδη η Αιώνια Πόλη είχε αλωθεί από τους Βαρβάρους για να δώσει τη θέση της στη Νέα Ρώμη. Το τέλος της Ιστορίας δεν ήλθε, όπως ανέμενε ο Ιππόλυτος, και αυτό ίσως κλόνησε κάποιους αναφορικά με την αξιοπιστία της χριστιανικής εσχατολογίας. Ταυτόχρονα καταλυτικά για την ερμηνεία της έλευσης ή μη της χιλιετίας, διαδραμάτισε η πολιτική του Ιουστινιανού (527-565). Αυτή συνδυάστηκε με την επιβολή θρησκευτικής ομοιομορφίας, την ανέγερση μεγαλεπήβολων έργων όπως της Αγίας Σοφίας, την επεκτατική πολιτική και το κόστος, που έχει συνήθως ο «μεγαλοϊδεατισμός», αν μάλιστα συνδυαστεί με τους καταστρεπτικούς λοιμούς και σεισμούς (όπως συνέβη επί της βασιλείας του)».

Στο ανωτέρω πλαίσιο πρέπει ο αναγνώστης να κατανοήσει τον οξύ προβληματισμό τού Ψευδο-Διονυσίου για την πραγματικότητα, την οποία βιώνει η εποχή του.

6 Χριστοφιλοπούλου 1996, 291-293.

7 Chițoiu 2008, 504, 506-507.

8 Magdalino 2000, 28.

9 Βλ. Δεσπότης 2019.

Η ψευδωνυμία του Διονυσίου Αρεοπαγίτη

Το επιστημονικό ενδιαφέρον από νωρίς επικεντρώθηκε στο ζήτημα της ταυτότητας τού Διονυσίου, στο βαθμό της νεοπλατωνικής επιρροής στο έργο του και οι πιο πρόσφατες εργασίες, διερευνούν τη σημασία της ερμηνευτικής μεθοδολογίας του. Παρόλα αυτά δεν έχει τονιστεί όσο θα έπρεπε το όραμα του Ψευδο-Διονυσίου Αρεοπαγίτη, το οποίο μπορεί να είναι ενδεικτικό ενός γενικότερου μετασχηματισμού στη σφαίρα και της θεολογίας κατά τη διάρκεια του 5^{ου} και 6^{ου} αι. Μελέτες έχουν επιστήσει την προσοχή στην αναβίωση τής αποκαλυπτικής σκέψης, που προέκυψε γύρω στο 500 μ.Χ. στο Βυζάντιο,¹⁰ η οποία φαίνεται να υπάρχει και στον Ψευδο-Διονύσιο, ακριβώς επειδή χρησιμοποιεί το συγκεκριμένο ψευδώνυμο και απευθύνεται σε προσωπικότητες ιδιαιτέρως δημοφιλείς, όπως θα εξετάσουμε παρακάτω.

Το πρώτο ερώτημα, το οποίο γεννάται στον ερευνητή, είναι γιατί ο συγκεκριμένος συγγραφέας σφετερίστηκε το όνομα τού Διονυσίου Αρεοπαγίτη, μαθητή του Αποστόλου Παύλου του 1^{ου} αι., ο οποίος ασπάστηκε τον Χριστιανισμό μετά τη δημηγορία του στον Άρειο Πάγο (Πράξεις Αποστόλων 17, 22-34).¹¹ Οι απαντήσεις, τις οποίες μπορούμε να δώσουμε, είναι οι εξής:

1. Με τον όνομα αυτό, προβάλλει για τον εαυτό του την εικόνα εκείνου που τα γραφόμενά του χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής, καθώς η «έδρα» του ευρισκόταν στο κατεξοχήν φιλοσοφικό κέντρο της Μεσογείου και τον 1^ο αι. μ.Χ., την Αθήνα, και ταυτόχρονα σε αυτήν την πόλη έγινε ο φορέας της διδασκαλίας του κατεξοχήν «αποστόλου των Εθνών». Σημειωτέον ότι ο ίδιος ο Παύλος δεν μνημονεύει τον Διονύσιο ούτε σε κάποια επιστολή του ούτε στην Ομιλία στον Άρειο Πάγο. Αντιθέτως για τον Λουκά, ο οποίος γράφει στον κράτιστο Θεόφιλο, πιθανότατα στην Αιώνια Πόλη (την Ρώμη), η συγκεκριμένη Ομιλία είναι μαζί με εκείνη του Στεφάνου στα Ιεροσόλυμα, κορυφαίας σημασίας.¹²

10 «Ο Paul Magdalino αναφέρει χαρακτηριστικά ότι: «ο ανατολικός χριστιανικός πολιτισμός στο γύρισμα του έκτου αιώνα μπορεί να χαρακτηριστεί ως "ένα σύμπλεγμα τάσεων των οποίων ο κοινός παράγοντας μπορεί να αναγνωριστεί ως η ιδέα ότι η ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το Βασίλειο των Ουρανών βρίσκονταν στη διαδικασία και στο σημείο να γίνουν ένα"». Βλ. Magdalino 2016, 37.

11 «Σταθείς δέ [ὁ] Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου ἔφη· ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστεροῦς ὑμᾶς θεωρῶ. διερχόμενος γάρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὔρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἄγνωστω θεῷ. ὃ οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτο ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. ὁ θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς ὑπάρχων κύριος οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται προσδεόμενός τις, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέν τε ἕξ ἐνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντὸς προσώπου τῆς γῆς, ὅρισας προσεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν ζητεῖν τὸν θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὐροῖεν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν, ὡς καὶ τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασιν· τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσοῦ ἢ ἀργύρου ἢ λίθου, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεός, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν, καθότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισεν, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπαν· ἀκουσόμεθά σου περὶ τούτου καὶ πάλιν. οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. τινὲς δὲ ἄνδρες κοληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς».

12 Δεσπότης 2019a, 187.

Γι' αυτό και δεσπόζει στις *Πράξεις*, αν και δεν έχει πλατωνικά (όπως θα ήθελε ο συγγραφέας των υπό εξέταση συγγραμμάτων), αλλά κατεξοχήν «στωικά» στοιχεία. Ας σημειωθεί επίσης ότι σύμφωνα με τις *Πράξεις*, ο απόστολος των εθνών δεν πραγματοποίησε «θαύματα» - δυνάμεις στην Αθήνα, αλλά λειτούργησε μόνον με τον διάλογο (το κατεξοχήν φιλοσοφικό εργαλείο) και με την Δημηγορία και όχι Απολογία του, καθώς δεν προκύπτει ότι δικάστηκε, όπως ο Σωκράτης.

2. Με την αυθεντία του ονόματος ενός δικαστή και δη αρεοπαγίτη, ο οποίος εξ επαγγέλματος διαθέτει οξυδέρκεια στην διάκριση αλήθειας και ψεύδους, προσδίδει επιπλέον κύρος - αξιοπιστία στο Corpus του, ώστε να γίνουν αποδεκτά στη δική του εποχή.
3. Επιπροσθέτως, δανειζόμενος το συγκεκριμένο όνομα, τονίζει σε ένα περιβάλλον, όπου δεσπόζουν η Κωνσταντινούπολη, η Αντιόχεια και η Αλεξάνδρεια, ότι και η Αθήνα διατηρεί τη δική της θεολογική παράδοση και αίγλη. Έτσι, αποκτά τη δυνατότητα να ενσωματώσει τη νεοπλατωνική φιλοσοφία (που ανθούσε και στο κλεινόν άστυ) στην χριστιανική παράδοση.
4. Στην ομιλία τού Αρείου Πάγου ο Απόστολος Παύλος, δεν αφορμάται από βιβλικές προφητείες, αλλά λαμβάνει αφορμή από τον βωμό προς τιμήν του αγνώστου Θεού («ἀγνώστῳ θεῷ» - *Πράξεις Αποστόλων* 17,23), μετασημασιολογώντας μάλλον τον πληθυντικό («ἀγνώστοις θεοῖς»), που απαντούμε αλλού σε αντίστοιχους βωμούς, σε ενικό. Ακολούθως ο απόστολος των εθνών επιχειρεί να πείσει χωρίς να καταφύγει στη «φυσική θεολογία» και αφού διατυπώσει τρία βέτο (που αναφέρονται στα βασικά συστατικά κάθε θρησκείας: τη θυσία - τον ναό - τις «εικόνες»), ότι *ἐποίησέν τε ἐξ ἑνὸς πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντός προσώπου τῆς γῆς, ὀρίσας προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν ζητεῖν τὸν θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιν, καὶ γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα* (17, 26-27). Ο Ψευδο - Διονύσιος επίσης επιχειρεί να συζεύξει την καταφατική με την αποφατική θεολογία. Συνεπώς, ο άγνωστος Θεός με το στερητικό «Α» και γενικότερα η αρεοπαγιτική Ομιλία προσφέρουν στον ψευδο-συγγραφέα ένα τεράστιο επιχείρημα για το είδος της θεολογίας, την οποία θέλει να «καθιερώσει» μέσα από την ψευδωνυμία. Σημειωτέον ότι από τον 1^ο αι. και μετά, η θεολογία μετακινήθηκε από τον λόγο στη σιωπή, δηλαδή από την περιγραφή του Θεού στη θεώρηση ότι Αυτός είναι απερίγραπτος, άρρητος και τελικά άφατος.¹³

13 Jugrin 2016, 107 κ.ε.: «Ενώ ο καταφατικός λόγος βασίζεται στη γνώση του Θεού δια των ενεργειών Του- γνώση, η οποία ανάγεται από τα δημιουργημένα αποτελέσματά Του, ο αποφατικός λόγος είναι η ίδια η αγνωσία τού Θεού. Η καταφατική γλώσσα αναζητά τον Θεό, ενώ η αποφατική γλώσσα είναι αυτή της αποφατικής ένωσης, είναι μία γλώσσα "γεμάτη Θεό"».

Επιπροσθέτως, ο συγγραφέας απευθύνει την 10^η Επιστολή του προς τον *Ἰωάννη Θεολόγω, Ἀποστόλω καὶ Εὐαγγελιστῇ, περιορισθέντι κατὰ Πάτμον τὴν νήσον*.¹⁴ Από τους τίτλους που αποδίδει στον Αγαπημένο και από το λεξιλόγιο της Επιστολής, δεν αποδεικνύεται ότι ο ίδιος είχε μελετήσει την *Αποκάλυψη του Ἰωάννη*. Από το περιεχόμενο της Επιστολής αντιθέτως, φαίνεται να έχει επηρεαστεί από το *Κατὰ Ἰωάννη*: ήδη στο εδώ και τώρα κάποιος γεύεται το Φως και την Αλήθεια και άρα βιώνει την Κρίση, αισθανόμενος ωδίνες (τοκετού).

Αυτό, που πρέπει να τονιστεί ιδιαιτέρως, είναι πως ο Ψευδο-Διονύσιος με την Επιστολή του αυτή δεν παρηγορεί – «παρακαλεί» μόνον, αλλά «αποκαλύπτει» στον κατεξοχήν «αποκαλυπτικό» της πρώτης Εκκλησίας ότι θα αποφυλακιστεί από τη Πάτμο («καὶ μαθῶν καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῆς ἐν Πάτμῳ φυλακῆς ἀφεθήσῃ») και μάλιστα, ότι θα επιστρέψει στην Ασιατική γη, ώστε να συνεχίσει το έργο του για τον Θεό («καὶ εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν ἐπανήξεις, καὶ δράσεις ἐκεῖ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ μιμήματα, καὶ τοῖς μετὰ σὲ παραδώσεις»), αυτό το οποίο άφησε ημιτελές εξαιτίας των κακοποιητῶν του. Προσδίδοντας ο συγγραφέας του 5^{ου}-6^{ου} αι. μ.Χ. στον εαυτό του λοιπόν, “το αξίωμα τού να προφητεύει” και μάλιστα αναφορικά με τον κατεξοχήν προφήτη και θεολόγο της πρώτης Εκκλησίας, τον Ἰωάννη, εμφανίζει τα κείμενά του ως «φορεῖς» εξέχουσας Αλήθειας.

Τελικά ως φορέας της παύλειας παράδοσης και ταυτόχρονα και της ιωάννειας, όντας μάλιστα φροντιστής – «αγαπημένος» του Αγαπημένου, στον οποίο και προφητεύει το μέλλον, διεκδικεί την απόλυτη «εύνοια» του κοινού του, πράγμα και το οποίο το κατάφερε.

Η παραπάνω διαπίστωση μας ενισχύεται αν λάβουμε υπόψη μας ότι η Επιστολή αυτή πρόκειται για την “έσχατη”, δηλαδή την τελευταία επιστολή του Ψευδο-Διονυσίου και το τελευταίο γραπτό κείμενο του Corpus του, το οποίο φυσικά, τοποθετείται στο τέλος, όχι τυχαία, αλλά για να τονίσει πως όλο το έργο πρόκειται για ένα κορυφαίο ανάγνωσμα, υψίστης σημασίας, το οποίο αξίζει την προσοχή των αναγνωστῶν.

14 PG 3, 1117-1120: «Προσαγορεύω σε τὴν ἱερὰν ψυχὴν, ἡγαπημένε, καὶ ἔστι μοι τοῦτο πρὸς σὲ παρὰ τοὺς πολλοὺς ἰδιαιτέρον. Χαῖρε ἀληθῶς ἡγαπημένε, τῷ ὄντως ἐραστῷ καὶ ἐφετῷ καὶ ἀγαπητῷ λίαν ἡγαπημένε. Τί θαυμαστὸν εἰ Χριστὸς ἀληθεύει, καὶ τοὺς μαθητὰς οἱ ἀδικοὶ τῶν πόλεων ἐξελαύνουσιν, αὐτοὶ τὰ κατ’ ἀξίαν ἑαυτοῖς ἀπονέμοντες, καὶ τῶν ἀγίων οἱ ἐναγεῖς ἀποδιαστελλόμενοι καὶ ἀποφοιτῶντες; Ἀληθῶς ἐμφανεῖς εἰκόνες εἰσὶ τὰ ὁρατὰ τῶν ἀοράτων· οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις αἴτιος ἔσται τῶν ἐξ αὐτοῦ δικαίων ἀφορισμῶν ὁ Θεός, ἀλλ’ οἱ τοῦ Θεοῦ παντελῶς ἑαυτοὺς ἀφορίσαντες· ὥσπερ καὶ θατέρους ὀρώμεν ἐντεῦθεν ἤδη μετὰ τοῦ Θεοῦ γιγνομένους, ἐπειδὴ ἀληθείας ὄντες ἐρασταί, τῆς προσπαθείας μὲν ἀναχωροῦσι τῶν ὑλικῶν, ἐν πάσῃ δὲ πάντων κακῶν ἐλευθερία καὶ ἔρωτι θείῳ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων εἰρήνην ἀγαπῶσι, καὶ τὸν ἀγιασμὸν κάκ τῆς παρουσίας ζωῆς ἀπάρχονται τῆς μελλούσης ἀγγελοπρεπῶς ἐν μέσῳ ἀνθρώπων ἐμπολιτευόμενοι, ξὺν ἀπαθείᾳ πάσῃ, καὶ θεωνυμία καὶ ἀγαθότητι, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς. Ὑμᾶς μὲν οὖν ἂν ποτε οὕτω μανείην, ὡς ἠγήσασθαί τι πάσχειν· ἀλλὰ καὶ τὰ σώματος πάθη κατὰ μόνον τὸ κρίνειν αὐτὰ διαισθάνεσθαι πιστεύω. Τοὺς δὲ ἀδικοῦντας ὑμᾶς καὶ περιορίζειν οἰομένους, οὐκ ὀρθῶς τοῦ Εὐαγγελίου τὸν ἥλιον ἐνδίκως αἰτιώμενος, εὐχομαι τούτων ἀφεμένους, ὧν ἐφ’ ἑαυτοὺς δρῶσιν, ἐπὶ τάγαθον τραπέσθαι, καὶ πρὸς ἑαυτοὺς ὑμᾶς ἐφελκύσασθαι, καὶ μεταλαβεῖν τοῦ φωτός. Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τούναντίον ἀποστερήσει τῆς Ἰωάννου παμφαοῦς ἀκτίνος, νῦν μὲν ἐντευχομένους τῇ μνήμῃ καὶ ἀνανεώσει τῆς σῆς ἀληθοῦς θεολογίας, μικρὸν δὲ ὕστερος (ἔρω γὰρ, εἰ καὶ τολμηρόν,) ὑμῖν αὐτοῖς ἐνωθησομένους. Ἀξιόπιστος δὲ πάντως εἰμι τὰ προεγνωσμένα σοι ἐκ Θεοῦ, καὶ μαθῶν καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῆς ἐν Πάτμῳ φυλακῆς ἀφεθήσῃ, καὶ εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν ἐπανήξεις, καὶ δράσεις ἐκεῖ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ μιμήματα, καὶ τοῖς μετὰ σὲ παραδώσεις».

Τελικά, ο «πολυδιάστατος» Ψευδο-Διονύσιος Αρεοπαγίτης κατάφερε με τα συγγράμματά του να αλλάξει τη θεολογική σκέψη και να κλονίσει την εποχή του, η οποία έμοιαζε επικίνδυνη και ο τρόμος ήταν το χαρακτηριστικό της. Ο Ψευδο-Διονύσιος είναι σε θέση να φαντάζεται ένα σύμπαν από το οποίο εξορίζεται κάθε ανισότητα, κάθε καταπίεση, το ίδιο το κακό, όχι μόνο για ένα κόσμο που έρχεται στο μέλλον, αλλά για τον κόσμο, ο οποίος υπάρχει στο τώρα. Πρόκειται για επαναστατική αλλαγή μέσα σε ένα κόσμο που υποφέρει και κυριαρχεί το κακό.

Επιπλέον, το όραμά του ευθυγραμμίζεται με έναν κόσμο που αξιοσημείωτα απορρίπτει οποιαδήποτε κοσμική εξουσία, η οποία εξοβελίζεται από τη σκέψη του και μαζί της το κακό.¹⁵ Απαντά εμμέσως στην αυτοκρατορική ιδεολογία και προσπαθεί να επουλώσει τις πληγές που προκλήθηκαν από το χάσμα μεταξύ ουρανού και γης, όπως αυτό μάλλον βιωνόταν από μερίδα λογίων της αυτοκρατορίας. Ο γραπτός του λόγος λειτουργεί ως ο "αναμεταδότης" των προσωπικών εμπειριών και ταυτόχρονα απαντά σε βιώματα της εποχής του.¹⁶ Αυτός ο μεγάλος διανοητής διατυπώνει ένα όραμα, το οποίο δεν οδηγεί στην καταστροφή του κόσμου και στην επαναφορά της τάξης μέσω της τιμωρίας των ασεβών, ούτε προσπαθεί να ανατρέψει την κοσμική εξουσία, αλλά θεωρεί ότι το σύμπαν διορθώνεται βαθμιαία από τον αγαθό Θεό. Ο Ψευδο-Διονύσιος "θεραπεύει" τον άνθρωπο από τα δεινά, τα οποία καταδυναστεύουν τον άνθρωπο και τον οδηγούν στην καταδίκη ενός αβέβαιου μέλλοντος. Τίποτα δεν υπάρχει πέρα από τον αγαθό Θεό.

Σημειωτέον ότι στην 10^η επιστολή του ο Ψευδο-Διονύσιος, σε μια εποχή κατά την οποία έχουμε συγγραφή των πρώτων σπουδαίων Υπομνημάτων της Αποκάλυψης,¹⁷ εκείνος δεν συστήνει τη μελέτη της ως κείμενο «κανονικό». Προφανώς ο αποκαλυπτισμός του συγκεκριμένου βιβλίου (με την ευθεία πολεμική προς το θηρίο της Πολιτικής Εξουσίας και την Πόρνη [όπως αυτή η πολεμική ασκούσαν και τον 6^ο αι. προς τον Ιουστινιανό και την Θεοδώρα] δεν συνάδει με αυτόν του συγγραφέα των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων, που είναι ταυτόχρονα πιο κοντά στην ιωάννεια θεολογία παρά στην παύλεια εσχατολογία.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Θεωρούμε ότι ο συγγραφέας των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων, επιλέγοντας την «περσόνα» τού Διονυσίου του Αρεοπαγίτη από τον 1^ο αι. και ταυτόχρονα προβάλλοντας δεσμούς και με τον κατεξοχήν Θεολόγο της πρώτης Εκκλησίας, τον Ιωάννη, προσέδωσε εξαιρετική αυθεντία στα έργα του. Η μορφή τού Διονυσίου, του πρώτου μεταστραφέντα στο κλεινόν άστυ, πρόσφερε στο συγκεκριμένο πρόσωπο τη δυνατότητα να προβάλλει προς τους Χριστιανούς αναγνώστες του το γεγονός ότι, εκτός από τα κλασικά κέντρα,

15 «Υπάρχει ένταση μεταξύ της εσχατολογικής σκέψης και της αυτοκρατορικής ιδεολογίας. Η μόνη εσχατολογία η οποία θα μπορούσε να δεχθεί η αυτοκρατορική ιδεολογία, ήταν αυτή που υποβάθμιζε τη σημασία των γεγονότων μεταξύ της πτώσης της Αυτοκρατορίας και της Δευτέρας Παρουσίας, αλλά αντιθέτως τόνιζε, την έκταση της Βασιλείας του Θεού που αναμενόταν ή ακόμα και που θα πραγματοποιούταν, εντός της Αυτοκρατορίας». Magdalino 2016, 36.

16 Chițoiu 2008, 501.

17 Daley 2003, 49, 168. & Metzger 1992, 216-217.

τα Πατριαρχεία του Χριστιανισμού στη Μεσόγειο, και η Αθήνα έχει τη δική της «αποστολική» παράδοση, διατυπωμένη με «όρους» (νέο)πλατωνικής φιλοσοφίας. Επιπροσθέτως, η ομιλία του Αποστόλου Παύλου για τον άγνωστο Θεό δίνει ακόμη μία ευκαιρία στον Ψευδο-Διονύσιο να σφετεριστεί το όνομα του Αρεοπαγίτη. Προσπαθεί να πείσει τους αναγνώστες του για το είδος της θεολογίας, την οποία θέλει να προσφέρει αναφορικά με τον «άγνωστο Θεό». Ταυτόχρονα, με την έσχατη επιστολή του προς τον εξόριστο Ιωάννη στην Πάτμο προβάλλει ως «επιστήθιος του επιστήθιου» και οικείος με την θεολογία στην τελειότερη – πνευματικότερη, την «ιωάννεια» εκδοχή της, η οποία ήδη είχε γοητεύσει και Αλεξανδρινούς Γνωστικούς του 2^{ου} αι. μ.Χ.

Με τις ανωτέρω έξυπνες στρατηγικές, αλλά και βεβαίως και με το περιεχόμενο, αλλά και τη ρητορική των έργων του, γράφοντας σε ένα ιστορικό περιβάλλον που μαστιζόταν από πολλαπλές κρίσεις και άρα ήταν επιρρεπές στην «εσχατολογία», ο συγγραφέας των αρεοπαγιτικών συγγραμμάτων πέτυχε να προβάλει τον δικό του ιδιότυπο εναλλακτικό «αποκαλυπτισμό».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Καινή Διαθήκη, *Novum Testamentum Graece*, Edition 28th, Edited by B. and K. Aland, J. Karavidopoulos, C. M. Martini, B. M. Metzger (2012), Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart

Άγιος Διονύσιος Αρεοπαγίτης, «Επιστολή Ι. Ίωάννη Θεολόγω, Αποστόλω και Εύαγγελιστή, περιορισθέντι κατά Πάτμον τήν νήσον», *Patrologia Graeca*, Επιμέλεια J.-P Migne, τόμος 3, στήλες 1117-1120.

Patrologia Graeca, Επιμέλεια J.-P Migne, τόμος 3, Α' γενική εισαγωγή 9-18.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Chițoiu D. (2008): «Hierarchy and Participation: Spirituality and Ideology in Byzantium» in *Revista Portuguesa de Filosofia*, Vol. 64, No. 1, 499-510.

Daley B. (2003): *The Hope of the Early Church: A Handbook of Patristic Eschatology*, Editions Hendrickson, Peabody.

Δεσπότης Σ. (2019)α: *Ο Απόστολος Παύλος κηρύττει στην Αθήνα: Η πρώτη συνάντηση Χριστιανισμού και Ελληνισμού*, Εκδόσεις Έννοια, Αθήνα.

Δεσπότης Σ. (2019)β: «Ο Χιλιασμός στην Αποκάλυψη του Ιωάννη και στα πρώτα βυζαντινά υπομνήματα 5-6ος αι. μ.Χ.», στο *Μυριώνυμον Εὔχος Σεβασμιώτατον Μητροπολίτη Βεροίας, Ναούσης & Καμπανίας κ. Παντελεήμονι, ἐπὶ τῷ χρυσῷ Ἰωβηλαῖο Ἱεροσύνης (1969-2019) καὶ τῷ ἀργυρῷ ἰωβηλαῖο ἀρχιεροσύνης (1994-2019)*, Τόμος Γ, Βέροια, 129-141.

Jurgin D. (2016): «AGNŌSIA: The Apophatic Experience of God in Dionysius the Areopagite», *Theologia*, Vol. 62, No. 2, 102-115.

La Porta S. (2013): «Exegeting the Eschaton: Dionysius the Areopagite and the Apocalypse», στο *New Approaches to the Study of Biblical and in Early Christianity*, Edited by G. Anderson, R. Clements and D. Satran, Editions Brill, Leiden/Boston, 269-282.

Magdalino P. (2016): «The History of the Future and its Uses: Prophecy, Policy and Propaganda (with Postscript)», in *The Expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia*, Edited by Jonathan Shepard, Editions Routledge, London and New York, 29-63.

- Magdalino P. (2000): «Το τέλος του χρόνου στο Βυζάντιο», *Αρχαιολογία & Τέχνες*, Vol. 75, 23-31.
- Metzger B. M. (1992): *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Editions Clarendon, Oxford.
- Purpura A. (2018): *God, Hierarchy, and Power: Orthodox Theologies of Authority from Byzantium*, Editions Fordham University Press, New York.
- Rorem P. (1984): *Biblical and liturgical symbols within the pseudo-Dionysian synthesis*, Editions Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto.
- Rorem P. (1985): «The Uplifting Spirituality of Pseudo-Dionysius», in *Christian Spirituality: Origins to the Twelfth Century*, Edited by B. McGinn and J. Meyendorff, Editions Crossroad, New York, 131-151.
- Χριστοφιλοπούλου Α. (1996): *Βυζαντινή Ιστορία, 324-610*, τόμος Α', Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη.

THE "PSEUDEPIGRAPHY" OF THE AREOPAGITE WRITINGS: REFLECTIONS ON THE BASIS OF THE 10TH EPISTLE TO JOHN THE THEOLOGIAN

Argiro Marinopoulou, Ph.D Candidate¹, Sotirios Despotis, Ph.D²

¹Faculty of Theology,
National and Kapodistrian University of Athens

²Professor, Faculty of Theology,
National and Kapodistrian University of Athens

Summary:

We consider that the author of the Areopagite writings, by choosing the "persona" of Dionysius the Areopagite from the 1st century and at the same time projecting links with the foremost Theologian of the early Church, John, gave exceptional authority to his works. The figure of Dionysius, the first convert in the closed city, offered this person the possibility of projecting to his Christian readers the fact that, in addition to the classical centers, the Patriarchates of Christianity in the Mediterranean, Athens also has its own 'apostolic' tradition, formulated in 'terms' of (neo)Platonic philosophy. In addition, the Apostle Paul's speech for the unknown God gives yet another opportunity for Pseudo-Dionysius to usurp the name of the Areopagite. He tries to convince his readers of the kind of theology he wants to offer, with regard to the «unknown God». At the same time, in his last letter to the exiled John in Patmos, he projects himself as a "fraternal of the fraternal" and familiar with theology in its most perfect - more spiritual, the "Johannine" version, which had already fascinated Alexandrian Gnostics of the 2nd century AD.

With the above ingenious strategies, and certainly also with the content and rhetoric of his works, writing in a historical environment that was plagued by multiple crises and thus prone to "eschatology", the author of the Areopagite writings succeeded in projecting his own peculiar alternative "apocalypticism".

Keywords:

PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITE,
PSEUDONYMITY,
10TH EPISTLE TO JOHN THE EVANGELIST,
APOCALYPTIC THOUGHT,
IMPERIAL POWER.